

Opponensi vélemény

Zimonyi István

A magyarság korai történetének sarokpontjai.

Elméletek az újabb irodalom tükrében

c. doktori értekezéséről

Zimonyi István fenti címmel benyújtott akadémiai doktori értekezése nem meglepetés, hiszen a magyar őstörténet kérdéseivel a szerző hosszú ideje és különböző szempontok szerint foglalkozik. Többek között sajtó alá rendezte Kmoskó Mihálynak és Szűcs Jenőnek a korai magyar történetre vonatkozó hagyatékát. Majd Hansgerd Göckenjannal közösen dolgozta fel és adta ki német, illetve magyar nyelven Ğayhānī művének szöveghagyományát, amely kulcsfontosságú a korai magyar történet szempontjából. A steppe történetének kutatására buzdítva több fiatal kollégát indított el pályáján, és kezdeményezője volt a Medieval Nomads c. konferencia-sorozatnak. Igaz, mindez csak közvetve érinti a jelen disszertációt és inkább egy habitusvizsgálat részét képezi, mégis úgy vélem, nem elhanyagolható az opponensi vélemény megfogalmazásakor sem, hiszen a szerző korábbi tevékenysége a jelen disszertációt is megalapozta, és a szerző véleményének súlya szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható.

A disszertáció írója a tizennyolc oldal terjedelmű *Bevezető* utolsó oldalain (18-19. o.) összegzi azokat a vitás kérdéseket, bizonytalanságokat, amelyeket érinteni kíván. A jelzett hat pont: a magyar nyelv kialakulásának időkeretei a legkorábbi török jövevényszavak tükrében, a Volga-Káma vidéki lakóhely, illetve az onnét való elmozdulás, Bíborbanszületett Konstantín híradásának értelmezése, a kabar csatlakozás, a Volga-vidéki magyar töredék leszakadásának ideje. Mindennek tükrében a szerző három fejezetre kívánja tagolni vizsgálódásait (20. o.): a Volga-Káma vidéki szállásterületre, a steppei korszakra és a honfoglalás-megkeresztelkedés időszakára.

Kukacoskodó formalitásnak tűnhet, ha megjegyezzük, hogy a fejezetek számozása nem eszerint történt. Az a „csúszás” érthető, hogy a *Bevezetés* lett az első fejezet, és a jelzett három

fejezet a II. – III. – IV. jelölés alá került. Ez azért sem gond, mert a húszoldalnyi *Bevezetés* egy alapos historiográfiai indítás. Viszont a *Bibliográfia* a VI. sorszámmal szerepel, az V. fejezetet pedig nem találja az olvasó, nemcsak a tartalomjegyzékben, hanem a szövegben sem. Találgatni lehet, vajon a szerző a 250. oldalon kezdődő *Összegzést* tekinti-e annak, ez esetben utalni kellene rá a Tartalomjegyzékben is. A látszatra formai probléma adódhat abból is, hogy a IV. fejezet sem struktúrájában, sem kidolgozottságában nem éri el az előző két fejezet alaposságát, valamint struktúrája is eltér ezektől.

A *Bevezetés*ben vázolt kutatástörténet után a *Volga – Káma vidék szerepe a korai magyar történetben* c. fejezet következik. Az „őshaza” koncepciók áttekintése után az ún. Jugria kérdés, Julianus utazásának értékelése, majd a baskír–magyar és a volgai bulgár–magyar viszony áttekintésére kerül sor. A *Magyarok a steppén* c. fejezetben a magyar nyelv török jövevényszavainak vizsgálatát az eurázsiai steppe történetét bemutató bizánci–latin–muszlim források áttekintése követi, majd Bíborbanszületett Konstantín *De administrando imperio*, illetve a Ġayhānī-hagyomány magyarokról szóló fejezeteinek elemzése következik.

Miután sem török nyelvészeti kérdésekben nem vagyok kompetens, sem az előbb említett döntő jelentőségű források értelmezésének sem vagyok szakértője, az alábbiakban a disszertáció néhány módszertani állásfoglalására, illetve a szlávok történetével kapcsolatos részére kívánok reflektálni.

Nagyon fontosnak gondolom a szerzőnek az ún. „bevett” vagy „elterjedt” fogalomhasználattal kapcsolatos megjegyzéseit: mint pl. az „őshaza”, ennek különféle jelzős szerkezetű változatait illetően; vagy annak a követelménynek hangsúlyozását, mely szerint a „nyelvek” és a „népek” nyelvészeti és etnikai fogalmakat szigorúan meg kell különböztetni és alkalmazhatóságuk kritériumait rögzíteni kell – „automatikus” összemosásuk helyett. A fenti észrevételek nemcsak a magyarság korai történetét érintik, hanem egyetemes történeti jelentőségűek, alkalmazásuk minél szélesebb körben kívánatos lenne, többek között a szláv népek korai történetének elemzése során is.

A Jugria kérdés konklúzióját illetően sincs vitám a szerzővel, kiválóan bemutatja a fogalom kialakulását, és idézi a keleti szláv krónikák forráshelyeit is. Kár, hogy nem lehet tudni, mely kiadás alapján teszi ezt, mivel a bibliográfiában nem szerepel a *Polnoe Sobranie Russkih letopisej* (PSRL) egyetlen kötete sem. A novgorodi szövegnek van régebbi és újabb orosz kiadása, illetve némelyiknek angol nyelvű változata is, magyar viszont nincs. A *Povest' vremennyh let* (PVL) idézett helye Ferincz István fordítása, a többi évkönyv magyar szövegénél a fordító nincs jelölve. Jugria problémája a korai magyar történethez nem köthető

(43.o.), a kérdés a finnugor népek kutatásában és Oroszország történetében bír jelentőséggel, amint erről Klima László és Gyóni Gábor írásai tanúskodnak: ld. pl. Историческая уралистика и русистика на Урале и в Будапеште. I. szerk. Szvák Gyula, II. szerk. Gyóni Gábor. Budapest 2010-2012.

Julianus útja háttereként kerül szóba a disszertációban a német lovagrend rövid erdélyi szereplése. Bármennyire is rövid intermezzo ez a Magyar Királyság életében, ha már szó esik róla a hivatkozások között helye lenne a német lovagok magyarországi történetére rávilágító forrásoknak is, illetve a források elemzését tartalmazó kiadványnak: Harald Zimmermann: Der Deutsche Orden in Siebenbürgen. Eine diplomatische Untersuchung. Köln-Weimar-Wien 2001. vagy 2011.² Figyelmetlenség, vagy a számítógép „ördöge” miatt a 44-45. oldalon Györffy György neve hibásan szerepel, másutt mindig helyesen.

A disszertáció írója számára rendre komoly kihívás, hogy minden egyes kérdéssel kapcsolatban számos véleménnyel, hipotézissel kell szembenéznie; tömören kell összefoglalni a szakirodalomban egymással vitázó kutatók álláspontját. A tömören összefoglalt vitákban egy-egy alkalommal elmarad a vitázó felek egyikére-másikára történő hivatkozás: pl. a 69. oldalon Poppe esetében. Nyilván N.N. Poppe-ról van szó, akit Zimonyi a Ğayhānī-hagyományról szóló könyvében idéz.

A II. fejezetben tárgyaltak eredményeit a szerző a 75-77. oldalakon foglalja össze. Az összegzés tükrözi azt az elméleti alapvetést, amellyel a disszertáció a fejezetet indította. Eszerint: az Ob és a Volga között élő ősmagyar nyelvű csoportok – amelyeket ekkor még nem tekinthetünk egységes népeknek – kerültek kapcsolatba a steppe nomádjaival. A néppé formálódás lehetőségét a Kazár Birodalom keretei biztosították a 7. század eleje és a 9. század vége közötti időszakban.

A III. fejezet a steppén tartózkodó magyarokról informáló forrásokat tekinti át. A török jövevényszavak történeti vonatkozásai és a Ğayhānī-hagyomány a steppei népek szemszögéből láttatják a magyarságot. A szerző Bátorbanszületett Konstantín tudósításának vizsgálatakor jelentős figyelmet szentel annak, honnét vehette a császár az információit. A DAI elemzésében is kiemelt helyet kapnak a különböző muszlim források (140-178. o.). Ezt nem kifogásként, hanem Zimonyi megközelítésmódjának jellemzésére jegyzem meg.

Az eurázsiai steppe 4-10. századi történetét bemutató forrásanyagot egy rövid alfejezet (101-118. o.) tekinti át, ahol a legfontosabb forráskiadványokat sorolja fel a szerző. A muszlim forrásoknak az orosz nyelvű szakirodalomban való közlésére egy 1960-as évekből kiadást hoz fel példaként Zimonyi. A forráskiadás orosz területen is rendelkezik frissebb munkákkal,

a Древняя Русь в свете зарубежных источников sorozatra gondolok, amelynek III. kötete Восточные источники (сост. Т.М. Калинина, И.Г. Коновалова, В.Я. Петрухин. Москва 2009.). A kelet-európai térség kereskedelmi kapcsolatait tárgyaló szakirodalomból hiányolom Lengyelországban a Varsói Egyetem Orientalisztika Intézetéhez kötődően megjelent monográfiát: Ahmad Nazmi: Commercial Relations between Arabs and Slaves (9th-11th centuries). Warsaw 1998.

A III. fejezet terjedelmének zömét a magyarságra vonatkozó két kulcsfontosságú forrás, a DAI és a Ġayhānī-hagyomány igen alapos elemzése képezi. Az utóbbival Zimonyi István külön kötetben foglalkozott, itt lényegében a korábbi eredményeinek összefoglalásával találkozunk. A szöveg rétegeinek áttekintését szemléletesen mutatja be a 194-197. oldalak összefoglaló táblázata. A DAI 38-40. fejezeteiről szóló óriási irodalom áttekintése után is arra a megállapításra jut a szerző, hogy az információk értelmezése – különösen a kazár–magyar kapcsolat – továbbra sem egyértelmű és lezárt. Mindemellett a császár híradásának rétegekre bontása a disszertáció szerzőjének figyelemre méltó eredménye.

A IV. fejezet a *Magyarok a Kárpát-medencében* címet viseli, és három alfejezetből áll: *Az eurázsiai steppe és a középkori Európa viszonya*, *A keresztény Nyugat és a 10. századi világ*, valamint *Világvallások Közép- és Kelet-Európában a 10. században*. Azaz: ez a fejezet nem a magyarokról, hanem a magyarok környezetéről akar informálni – az előző fejezetekhez képest nem forráskritikai mélységben, hanem szakirodalmi háttérre támaszkodva. A három alfejezet 25 – 15 – 9 oldalnyi terjedelme is jelzi, hogy Zimonyi István elsősorban a steppe világának szakértője és most is arra helyezi a hangsúlyt. Figyelemre méltó azon adatok összevetése, amelyek a különböző szerzők számításai nyomán a nomádok zsákmányát határozzák meg. (211-213. o.) Egyet kell érteni azzal, midőn a szerző osztja W. Pohl véleményét arról, hogy a szlávok korai története még mindig nem kap kellő súlyt a korai Európa formálódásában. Ennek alátámasztására a szerző egyedül Florin Curta kétségkívül igen fontos munkájára támaszkodik (214-218.o.), de a kérdés korábbi exponálása nyomán az egyetlen munkára hivatkozást nem tartom elegendőnek. Kézenfekvő lehetett volna pl. Avenarius, Alexander: *Die byzantinische Kultur und die Slawen. Zum Problem der Rezeption und Transformation* (6. bis 12. Jh). München 2000. munkája vagy ugyancsak Curta által összeállított kötet *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*. Ann Arbor 2005. vagy legalább az *Europas Mitte um 1000*. I-III. Bp. 2000. köteteire tekintettel lenni.

A keresztény Nyugat és a 10. századi világ c. alfejezetben is a steppe felőli megközelítés dominál, a keresztény Nyugatra való utalások igen elnagyoltak, akár az Ottók birodalmát,

akár a szlávok lakta területek történetét tekintjük. Az utóbbira vonatkozóan leginkább az angol Simon Franklin és Jonathan Shepard, az orosz Nazarenko, a német Lübke munkáit hiányolom, ezt nem pótolja sem az új Cambridge Medieval History, sem Duby már nem új, de még mindig fontos munkája. Hasonlóan egyenetlen a harmadik, a világvallásokról szóló alfejezet, amely kilencoldalnyi terjedelmével is „kilóg” a többi közül. Itt figyelembe lehetett volna venni Vladimir Vodoff: *Naissance de la chrétienté russe*. Paris 1988.; Gerhard Podskalsky: *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus’ (988-1237)*. München 1982.; Knut Görich: *Otto III. Romanus, Saxonicus et Italicus*. Sigmaringen 1995. Bizánra vonatkozóan is gazdagodott az irodalom Obolensky magyarul 1999-ben, valójában évtizedekkel korábbi munkája óta. Példaként Ralph-Johannes Lilie: *Das zweite Rom*. Berlin 2003. munkáját említem. Ezt azért is hiányolom, mert a német kutató forráskiadványát (*Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit*) idézi a disszertáció.

A IV. fejezetről és alfejezeteiről azt gondolom, hogy a cím és az alcímek tartalomhoz közelítő megválasztásával a fenti hiányok egy része indokolható lenne. Véleményem szerint az egész IV. fejezet helyett egy rövidebb, feszesebb szerkezetű *Kitekintést* lehetett volna adni azzal a céllal, hogy jelezze az olvasó számára, hogy az itt terítékre kerülő kérdéseket a szerző nem kívánja az előzőekben követett alaposítással vizsgálni, hanem lezárásként egy globális viszonyrendszert akar felvillantani.

Ha a dolgozat eredményeit tekintjük, amelyek felsorolása az *Összegzés* tízoldalnyi terjedelméből kilencet tesz ki, belátható, hogy a szerző saját kutatásai alapvetően a II. és III. fejezetekben jelennek meg. Az itt felvonultatott eredmények az utolsó rész nélkül is megállják helyüket, és eleget tesznek a disszertáció címében és a *Bevezetőben* megfogalmazott célkitűzéseknek. Zimonyi István a steppe világát bemutató muszlim források és a *De administrando imperio* elemzésével jelentős művet alkotott, amellyel méltó az MTA doktora cím elnyerésére. A disszertáció nyilvános vitára bocsátható. A kritikával illetett IV. fejezetet a publikálás során újragondolni javaslom.

Pécs, 2013. november 17.

Font Márta
egyetemi tanár
az MTA doktora